

Біланов О.С.

аспірант, Харківський національний педагогічний університет імені
Г.С.Сковороди (м.Харків, Україна)

ХВОРОБА ТА ЇЇ СОЦІАЛЬНО-АНТРОПОЛОГІЧНІ ПРОЯВИ У ТВОРЧОСТІ ФЕДОРА ДОСТОЄВСЬКОГО

Постать Ф.М.Достоевського ось вже друге століття поспіль залишається однією із найцікавіших та найзагадковіших у процесі дослідження людини та її діяльності. Дослідники усього світу поділилися на дві велику групи: тих, для кого Ф.Достоевський – геній, пророк, один із основоположників російської філософії (З.Фрейд, М.Бердяєв, В.Беньямін, Л.Шестов та інші) та на тих, хто вбачає у ньому самого звичайного, рядового письменника детективного жанру (В.Набоков, І.Бунін та інші).

Автор досліджує Ф.М.Достоевського як непересічну особистість, мислителя світового рівня і в контексті цього, розглядає явище хвороби через призму його творчого спадку та біографії. Це є особливо актуальним в зв'язку з тим, що письменник і сам страждав на тяжку форму епілепсії, що не могло не відобразитися і на творчому процесі як такому.

Особлива увага звертається на аналіз «підпільності» та «підпільної людини», враховуючи те, що «підпільність» розглядається як внутрішній стан особи, який може межувати з хворобливістю або цілком від хвороби залежати.

Ключові слова: хвороба, «підпільна людина», психічні розлади, Ф.М.Достоевський, російська філософія, філософська антропологія.

Біланов О.С

аспірант, Харьковский национальный педагогический университет имени
Г.С.Сковороды (г.Харьков, Украина)

БОЛЕЗНЬ И ЕЕ СОЦИАЛЬНО-АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОЯВЛЕНИЯ В ТВОРЧЕСТВЕ ФЕДОРА ДОСТОЕВСКОГО

Личность Ф.М.Достоевского вот уже второе столетие остается одной из самых интересных и таинственных в контексте изучения проблем человека и его деятельности. Исследователи, которые занимаются изучением творческого наследия писателя в своей массе разделились на две большие группы: тех, для кого Ф.М.Достоевский – геній, пророк, один из тех, с кого собственно и начинается русская философия (З.Фрейд, Н.Бердяев, В.Беньямин, Л.Шестов и другие) и на тех, кто видит в нем самого обычного, заурядного белетриста, писателя детективного жанра (В.Набоков, И.Бунин и другие).

Автор изучает Ф.Достоевского как неординарную личность, мыслителя мирового значения и в контексте этого рассматривает явление болезни через его творческое наследие и биографические черты. Это особенно важно в связи с тем, что писатель и сам страдал от тяжелой формы эпилепсии, что несомненно отразилось и в творческой деятельности.

Особое внимание автор обращает на явление «подпольности» и «подпольного человека», анализируя их как внутреннее состояние человека, которое граничит с болезнью или целиком от неё зависит.

Ключевые слова: *болезнь, «подпольный человек», психические расстройства, Ф.М.Достоевский, русская философия, философская антропология.*

Bilanov O.S.

PhD student of H. S. Skovoroda National
Pedagogical University of Kharkiv (Ukraine, Kharkiv)

DISEASE AND ITS SOCIO-ANTHROPOLOGICAL MANIFESTATIONS IN THE WORKS BY FYODOR DOSTOEVSKY

F.M. Dostoevsky has been one of the most interesting and mysterious figures in the process of human researches for two centuries in a row. Scientists from all over the world have divided into two large groups: those for whom F. Dostoevsky is a genius, a prophet, one of the founders of Russian philosophy (S. Freud, M. Berdyayev, W. Benjamin, L. Shestov and others) and those who consider him as an ordinary writer of the detective genre (V. Nabokov, I. Bunin and others).

The author examines F.M. Dostoevsky as an extraordinary person, a world-class thinker and in the context of this, investigates the phenomenon of disease through the prism of his creative heritage and biography. This is especially relevant in connection with the fact that the writer himself suffered from a severe form of epilepsy, which could not but be reflected in the creative process as such.

The author approaches the phenomenon of mental illness with the comprehension that the modern science is far from perceiving it solely through the prism of medical knowledge. Therefore, the analysis of mental illness is carried out taking into account its interdisciplinary context and various social, psychological and biological models.

Particular attention is drawn to the analysis of "underground being" and "underground man", given that "underground being" is considered as an internal state of a person who can be on the verge with pain or completely depend on the disease.

Key words: *disease, "underground man", mental disorders, F.M. Dostoevsky, Russian philosophy, philosophical anthropology.*

Постановка проблеми. Так склалося, що у процесі дослідження творчого спадку Ф.М.Достоевського сформувався певне коло тем і проблем, які сміливо можна визначати в якості фундаментальних у даному філософському напрямку. Та найцікавіше те, що найвідоміші мислителі ХІХ – першої половини ХХ століття, дослідники творчості Ф.Достоевського – Вол.Соловйов, К.Леонтьєв,

В.Розанов, М.Бердяєв, Л.Шестов ніколи особливо не переймалися проблематикою біографії письменника. Він їх цікавив здебільшого не стільки у повноті власного життя, скільки у повноті власної думки (11, с.156)]

Хворобливість – характерна риса багатьох персонажів Ф.Достоевського, якщо не сказати – більшості. Деякою мірою це данина тому факту, що і сам письменник був натурою хворобливою. І як це впливало на його життя, так це вплинуло і на формування характерів та біографій створених ним героїв.

Основний зміст. Враховуючи наведене вище, можна сміливо стверджувати, що Ф.Достоевський знав про що писав і що описував, адже такими ж як у нього епілептичними приступами страждали: князь Мишкін (Ідіот), Нелі-Олена (Прийжені та зневажені), П.Смердяков (Брати Карамазови), О.Кірілов (Біси), К.Муріна (Господиня) та ще багато інших. Можемо навести і спогади лікаря письменника – С. Яновського, який говорив про те, що Ф.М.Достоевський часто брав у нього для читання медичні книги про захворювання головного мозку і нервової системи (3, с.63).

Важливо відзначити, що характеристики психічної патології у героїв Ф.Достоевського містять у собі кілька неоднозначних моментів. Зрозуміло, що описуючи певні конкретні деталі побуту, особливості ведення судових засідань і слідства, зображуючи хворобливі стани він користувався підказками і консультаціями фахівців у цих сферах, наприклад, у відомого адвоката А.Ф.Коні. Та одночасно, формуючи своїх героїв, мислитель міг використати не один, а кілька прототипів, риси яких спліталися в творах у досить чудернацьких формах. Через що, часто виникали і виникають певні труднощі при аналізі внутрішніх рис персонажів, їх типології, виділення наочної клінічної патології. Враховуючи це труднощі іноді виникають і при спробі зближення типів поведінки персонажів, психологічних образів героїв Ф.Достоевського із сучасною, реальною картиною нервових та психічних захворювань, співставлення з особливостями їх психіатричного статусу (7, с.103).

Дослідники неодноразово намагалися класифікувати типи захворювань, які описує Ф.М.Достоевський у своїх творах. Здебільшого це психічні та неврологічні розлади у більшій чи меншій стадії загострення. Проектуючи ці хвороби на сучасність, можна, окрім відміченої епілепсії, на яку хворів і сам автор, визначити такі патології як старцівська деменсія обтяжена алкогольною залежністю, як у генерала Іволгіна з роману «Ідіот»; істерію у таких персонажів як Л.Хохлакова (Брати Карамазови), Л.Тушина (Біси), до того ж схильними до істеричних випадків зображується більша половина жіночих образів створених Ф.Достоевським. Осіб, які страждають на психопатію у творах письменника теж багато. Серед найвідоміших образів: Ставрогін (Біси), купець Рогожин (Ідіот), Р.Раскольников (Злочин і кара) як випадок типового тимчасового психічного розладу, так само як і Іван Карамазов (Брати Карамазови) (8, с. 179 – 180). Із закордонних досліджень на цю тему цікавим на наш погляд є аналіз С.Стефенсона та А.Ізотова, який використовував В.Набоков (13).

Необхідно зазначити, що далеко не всі дослідники творчого спадку Ф.М.Достоевського вважали, що його персонажі – це здебільшого патологічні образи, в яких навіть позитивні риси нав'язані хворобливістю. Так, К.Леонгард намагався довести, що образи героїв російського письменника абсолютно нормальні і не містять у собі ніяких патологій. Він виходив з того, що елементи параноїдальних чи істеричних проявів можуть бути притаманні будь-якій здоровій людині, все лише залежить від тих обставин, у яких людина перебуває (6, с. 113). Проблема полягатиме тільки у тому, що їх прояви незначні і можуть виглядати взагалі непомітними на фоні інших реакцій. При більшій вираженості, такі елементи, звичайно, здатні накласти свій відбиток на особу і можуть призвести до патологічних ускладнень, руйнуючи цілісність особистості.

Ф.М.Достоевський один із тих мислителів, хто чи не найперший зміг сформулювати і гостро поставити питання невідповідності людини світові і світу людині. Він акцентує увагу на тому, така невідповідність може набувати вигляду жорсткого протистояння, виходом з якого дехто бачить самогубство (10, с.10). У дилемі – самогубець людина психічно хвора чи здорова? – Ф.Достоевський зазвичай схилився до останньої позиції. Він вважав, що більшість самогубців все-таки здорові люди, але доведені до відчаю життєвими обставинами. Саме цей факт і дозволяє здоровій, *віруючій* людині (з іконкою в руках) та ще й *помолившись* скоїти найтяжчий гріх – самогубства (4, с.212). У такому випадку сам факт самогубства демонструє не що інше як фінал жорсткого протистояння між людиною і суспільством. І у цьому ключі письменник чітко виділяє таке явище як раціональне, або осмислене самогубство, маючи на увазі відхід із життя усвідомлений і виважений.

Сам Ф.Достоевський писав, що на такий крок здатна така душа, яка повстає проти «прямолинійності» явищ нав'язаних вихованням і суспільним тиском, більше не сприймає їх. Але найгірше, для Ф.Достоевського, що так самогубець помирає без будь-якого сумніву, що саме по собі означає смерть від «холодного мороку і нудьги», коли стало душно жити, неначе не вистачає повітря (4, с.211 – 212). Для самогубця, у такому випадку, ситуація складається таким чином, що у такому межовому стані він потребує чогось незвичного і складнішого для себе, але не знаходить ні сенсів, ні потреби жити далі. Переконуючись у тому, що «природа, щоб відповідати на запитання доведеної до відчаю людини, використовує її ж саму, власне її свідомість» (4, с.215), заганняючи у глухий кут.

Як бачимо, хвороба і хворобливість є важливою складовою колективного образу персонажів Ф.Достоевського – «підпільної людини». Тим паче, що сам письменник вважав його чи не найважливішим і найголовнішим у світі (2, с.87). Та чому саме це образ був для мислителя таким важливим? Адже і хвороба, і її наслідки у вигляді виродження не можуть налаштувати на хоч які позитивні сподівання. Але, як нам здається, відповідь на таке запитання необхідно шукати у внутрішньому світі самого письменника, який від народження знає, що таке суспільна відчуженість, а згодом на собі відчув, що таке боротьба із невиліковною хворобою, яка забирала життя поступово вбиваючи його (11, с.157).

«Підпілля», у Ф.М.Достоевського, виявляється не стільки місцем, скільки важливим типом світоглядності великої кількості людей, такого собі стану їх свідомості, що може означати і їх хворобливі наскрізь підвалини (9, с. 288). Підпільність Ф.Достоевському слугує характеристикою усього підлого і підступного у свідомості людини, для демонстрації чорноти у її вчинках, так само як і для визначення особливої психічно нестабільної внутрішньої складової. Це ще й характеристика тих людей, внутрішній світ яких цілком і повністю ґрунтується на нищому і нездоровому осерді. Такі люди сірі, бо їм не відоме сонце, тому і живуть вони у «підпіллі»: це ж або підвал, або піддашшя неначе домовина, таке як у Р.Раскольникові (5, с.30 – 31).

До того ж хвороба, як одна із характерних рис особистості Ф.Достоевського, відіграє важливу роль і в розвитку екзистенційної свідомості як динамічної філософської системи. На це звертав увагу ще А.Белый, який не двозначно помітив, що якби Достоевський не страждав на епілепсію, то він не був би Достоевським (1, с.14). А звернення до біографічних даних наочно демонструє трагічну картину того, як епілептичні напади поступово перетворилися на невід'ємну складову життя письменника. Важливо, що і сам Ф.Достоевський достатньо серйозно ставився до своєї хвороби, про що свідчать як його епістолярна спадщина так і щоденникові записи (12, с.324), неодноразові звернення до командування з проханням про відставку.

Висновки. Враховуючи наведене вище, ми можемо зробити припущення, що Ф.М.Достоевський, як людина із епілептичною особистісною структурою психіки, керувався переважно суб'єктивними настроями та переживаннями. Для нього була притаманна полярність афектів, що проявлялася у швидких, і часто непередбачуваних, радикальних змінах настрою, що не рідко доходило до жорсткості та агресивності у поведінці з оточуючими. Фактично, мислитель перебував у ситуації межовості, що знаходило своє відображення і у творчому процесі.

Осмислення системотворчих принципів свідомості письменника показує, що хвороба, як одна із важливих психогенетичних особливостей особистості Ф.М.Достоевського, відіграє унікальну роль в його творчій, мисленнєвій активності як динамічній художній і філософській системі. Саме хвороба є тим елементом, який визначає його головні світоглядні і творчі завдання: вистояти у духовному протистоянні зі світом, зберегти себе і самовизначитися морально.

Література:

1. Белый А. Трагедия творчества. Достоевский и Толстой / Андрей Белый. – М.: Мусагет, 1911. – 46 с.
2. Громова Н.А. Достоевский. Документы, дневники, письма, мемуары, отзывы литературных критиков и философов / Наталья Громова. – М.: Аграф, 2000. – 239 с.
3. Гроссман Л.П. Достоевский / Леонид Гроссман. – М.: Молодая гвардия, 1965. – 606 с.

4. Достоевский Ф.М. Дневник писателя / Федор Достоевский. – СПб.: Азбука-классика, 2015. – 464 с.
5. Достоевский Ф.М. Преступление и наказание / Федор Достоевский. – Харьков: Фолио, 2013. – 621 с.
6. Леонгард К. Акцентуированные личности / Карл Леонгард. – К.: Высшая школа, 1981. – 392 с.
7. Михайленко А.А., Одинак М.М., Нечипоренко В.В., Скулябин Д.И. Неврологические синдромы и психические расстройства у литературных персонажей романа Ф.М.Достоевского «Братья Карамазовы» // Неврология, нейропсихиатрия, психосоматика. – 2014. - №2. – С. 97 – 103
8. Осетрова О.А. Конфлікт і гармонія особистості і суспільства в творчості Ф.М.Достоевського. Автореферат дис...к.філос.н. (09.00.05 – історія філософії) / Оксана Осетрова. – Дніпропетровськ, 2001. – 18 с.
9. Салій А.В. Екзистенціали самотності та відчуження в філософії Срібної доби: передвісники та завершувачі (історико-філософська ретроспектива): монографія / Анатолій Салій. – Полтава: Дивосвіт, 2017. – 280 с.
10. Сараскина Л.И. Достоевский / Людмила Сараскина. – М.: Молодая гвардия, 2011. – 825 с.
11. Stephenson S. Smith, Isotoff A. The Abnormal from Within: Dostoevsky // The Psychoanalytic Review. – vol.XXII (okt.1939). – P. 361 – 391

REFERENCES

1. Belyi A. Tragediya tvorchestva. Dostoevsky i Tolstoy. – М.: Musaget, 1911. – 46 s.
2. Gromova N.A. Dostoevsky. Dokumenty, dnevniki, pisma, memuary, otzywy literaturnykh kritikow i filisofow. – М.: Agraf, 2000. – 239 s.
3. Grossman L.P. Dostoevsky. – М.: Molodaya gvardiya, 1965. – 606 s.
4. Dostoevsky F. Dnevniki pisatelya. – SPb.: Azbuka, 2015. – 464 s.
5. Dostoevsky F.M. Prestuplenie i nakazanie. – Char'kov: Folio, 2013. – 621 s.
6. Leongard K. Akcentuirowanye lichnosti. – К. Mychailenko A.A., Odynak M.M., Nechyporenko W.W., Skulyabin D.I. Newrologicheskie sindromy i psichiceskie rasstroystwa u literaturnykh personazei romana F.M. Dostoevskogo “Bratia Karamazowy”. – 2014. - №2. – S. 97 – 103
7. Nabokow W. Lekcii po russkoy literature. – SPb.: Azbuka, 2010. – 448 s.
8. Nikol'skiy S.A. Gorizonty smyslow. Filosofskie interpretacii otechestvennoy literatury XIX – XX vekov. – М.: Golos, 2015. – 536 s.
9. Osetrowa O. Konflikt i garmonia osobystosti i suspilstwa w tworchosti F.M.Dostoevskogo. Awtoreferat dys... k.filos.n. (09.00.05 – istoriya filosofii). – Dnipropetrows'k, 2001. – 18 s.
10. Saliy A.W. Ekzystencyly samotnosti ta widchuzennia w filosofii Sribnoi doby: peredwisnyky ta zawershuwachi (istoryko-filosofs'ka retrospektywa). – Poltawa: Dywoswit, 2017. – 280 s.
11. Saraskina L.I. Dostoevsky. – М.: Molodaya gvardiya, 2011. – 825 s.
12. Stephenson S. Smith, Isotoff A. The Abnormal from Within: Dostoevsky // The Psychoanalytic Review. – vol.XXII (okt.1939). – P. 361 – 391

-
13. Stephenson S. Smith, Isotoff A. The Abnormal from Within: Dostoevsky // The Psychoanalytic Review. – vol.XXII (okt.1939). – P. 361 – 391

Надійшла до редакції 30.09.2018